

EUSKAL MORFOLOGIAREN ZENBAIT GORABEHERA*

Jaun-andreok:

Biziro eskertzen dut zuen aurrean hitz egiteko ematen zaidan aukera hau, eta hitz ematen dizuet ahaleginak eginen ditudala aspergarriegi gerta ez nakizuen.

Hizkuntza guztiek dituzte beren legeak. Lege batzuk hizkuntza guztiek betetzen dituzte. Lege horiek, Goenaga irakasleari jarraituz, «betiko legeak» dei genitzake. Betiko lege horiek alde batera utzita, hizkuntza ezberdinek lege ezberdinak izaten dituzte. Esate baterako, gaztelaraz hitza *r*-rekin has daiteke: *rey*. Euskaraz, ordea, ez: *errege*. Edo eta, gaztelarazko hizkalki batzuetan hitza *d*-rekin buka daiteke: *sed*, *maldad*. Euskarar, ordea, ez dago *d*-rekin bukatzen den hitzik (Bidankozeko *dud* hartzaz ahazten bagara, behintzat). Gisa berean, ez dago euskarar *g*-rekin bukatzen den hitzik.

Gramatika-arauek edo erregelek hizkuntza baten legeak adierazten dituzte markakera edo notazio orokor eta egoki batean. Gramatika-sail honetan, tajuz hautatuko laburpen batzuek, bai eta ikur edo marka berezi batzuek, lana askoz errazten digute. Entzuleak ez nekatzearren horietarik ahalik gutxien erabiliko dut. Baten batzuk ageriko dira alabainan, apropos direnean. Halaxe, komeni zaigulako, orain «#» delako markaz hitzaren mugak adieraziko ditugu. Beraz # *etxea* # eta # *didazu* # idatz ditzahegu *etxea* eta *didazu*-ren ordez.

Lehen aipatu dugun legea orain honela idatz liteke: *...d # eta *...g #.

Hori ulertzeko, hizkuntzalariek zerbaiten aurrean *izartxoa jartzen dutenean, «hori ez dagoela gure hizkuntzan» esan nahi dutela jakin behar duzue.

Zer ez dago, bada, hemen? Lehen esan duguna: *d*-rekin nahiz *g*-rekin bukatzen den hitzik. Bainan, hori bera esateko, beste era bat hobea ere ba-da. Honelaxe:

d # → t #   eta   g # → k #.

«→» delako ikurra «bihurtzen da» irakurri behar da.

Formula edo erabide horiek diotena hau da: *d* eta *g* fonema biguinak gogortu egiten direla hitzaren bukaeran gertatzen direnean. Aipatu dugun hori adierazteko zergatik da hobea hau bestea baino? Hona hemen arrazoi bat: *dit* eta *didazu* hitzak alderatzen ditugunean, *dit*-eko azken *t* hori eta *didazu*-ko bigarren *d* hori, nahiz eta ahozkeraren berdinez ez izan, nolabait gauza bera direla senditzen dugu: biek «neri», noritasuna «ni» dela, adierazten baitute. Eta hain zuzen ere, gure formulak sortzen digu uste hori finkatzeko bidea: *dit*-eko *t*-a hitzaren bukaeran gertatu delako *d* gogortua besterik ez delakoan egoteko eskubidea eskeintzen baitigu.

* *Euskal linguistika eta literatura: bide berriak* (Bilbao, 1981), 83-101.

Horrelako formulak ezkerretik eskubira irakurri behar dira, ez eskubitik ezkerrean. Hitzaren bukaeran dagoen *d*-a derriorez *t* bihurtzen dela dio, baina ez du esaten hitzaren bukaeran gertatzen diren *t* guztiak *d*-tik datozenik, *bat*-eko *t*-a, esate baterako, *t* besterik ez da: *bata*, *bati* esaten baitugu, *bada* hitz hura zeharo besterik da, *bat* hitzarekin zer ikusirik ez duena.

«Gogorpena» deituko dugun arau hori beti kunplitzen da, hitzinguru guzti-guztietan. Beti kunplitzen diren arauak, bai eta salbuespen banaka batzuk baizik ez dituzten arauak, «arau zabalak» deituko ditugu. Ba-da beste arau-mota bat. Ba-dira gehienetan ez, baina nunbaitetan bai, gertatzen diren aldaketak. Aldaketa horiek adi erazten dituzten arauak «arau estuak»¹ deituko ditugu. Honelako arauak salbuespenean bakarrik betetzen direla esan dezakegu.

Ekar dezagun adibide egoki bat hona. Ba-dakigu bi bokalaren artean aurkitzen den *g* fonema gehienetan gorde egiten dela, hizkera txukun edo dotorean behintzat: *dago*, *laga*, *gogo*, *bego*, *egan* eta abar. Baina *g* hori zenbait hitzetan derriorez kendu egiten da, ezpaititugu *dagode* eta *begode* esaten, *dauden* eta *bende* baizik. Hemen gertatu dena honela idatz daiteke:

...V g V ... → ... VV ..., V/ horrekin edozein bokale adierazten delarik.

Geroago, beste arau baten bidez, *ao* eta *eo* *au* eta *eu* bihurtzen dira, dakigunez.² Gaurko hizkuntzalari askok gauza bera bestela idatzi ohi dute. Honela:

$g \rightarrow \emptyset / V - V.$

Erabide honek *g* fonema bi bokalaren artean suntsitzen dela esan nahi du. Bestetan ere aldaketa horretaz beraz baliu gaitzke. Ergatibo plurala (edo norksintagma askoizta, nahiago baduzue) sartaldeko euskalkietan *ak* dugu eta sortaldekoetan, berriaz, *ek*. Zergatik ote? Ergatibo plurala *ak* formatik datorrela dirudi; *ae* hori sartaldean *a* eta sortaldean *e* egiten baita, *dan* eta *den*, *zan* eta *zen* hitz tankerek erakusten dituzten bezala. Baina *ak* hori nundik dator? Berez, ergatiboa *k* da bakarrik, eta ez *ek*: *norke*, *zerke*, *askok gutxiak* esaten baitugu, ez **norek*, **zerke*, **askoek*, **gutxiak*. Korapilo hau askatzeko, demagun mugahitz askoiztaren forma *ag* dela, ez *ak*.³ Orduan, sistema guztia argi aski ikus dezakegu:

Norsintagma askoizta: *gizonag*, eta hau *gizonak* egiten da lehenago aipatu dudan gogorpenaren bidez.

¹ «Arau zabala» eta «arau estua» hitz bikote hau Lasarte-tar Mari Pilarri zor diot. Ingelesezko «major rule» eta «minor rule» direlakoak euskaratzeko oso hitz egokiak dira inola ere.

² *El Cantar de Breña* deritzaian bertsoen hizkuntzak artean *ao* hori den bezala gordetzen zuen. Hor, *da o de* eta *daode* irakurtzen baitugu. Ikus *FLV* VII, 19, 44. orr.

³ Jakina, euskararen bilakabidea kondairan zehar ikertu nahi zuten euskalarien artean, batzutasuna adierazten duen mugahizkia den *ak* hori, *-ag* edo *-aga*-tik datorrelakoa aspaldiko ustea dugu, Campión, Gavel, Lafon eta Mitxelena, gutxienez, horretaz mintzatuak baitira. Ikus, esate baterako, Gavel: «Éléments de phonétique basque», *RIEV* 12 (1921), 339. orr. Mitxelena: *Apellidos vascos*³, 36. orr.; Mitxelena: *Fonética histórica vasca*, 238. orr. Baina, fonología sinkroniko mailan ere, *-ak* mugahizkia *-ag*-en erakarkizuna delakoa argibide berriagoa da, lehenengoz, dakidanez, «Is Basque an S.O.V Language?» deritzaian nere lantxo batean agertzen dena. Ikus *FLV* 3 (1969), 338. orr [eta baita bilduma honetan ere]. Geroago, Rotaetxek eta Doneux-k, nere lantxo hori ezagutu gabe, bururapen bera izan zuten, bai eta horiek orduan epentesiak hor zuten zereginaz ni baino askoz hobeki ohartu zirela ere ezin dut ixildu. Ikus, K. Rotaetxe, J. Doneux, «Sur un point de morphologie nominale du basque», *FLV* 9 (1971), 269-290.

Norksintagma askoitz: *gizonag* + *k*. Hemen epentesiak, euskal gramatikan oso ezaguna den arau batek, burua jasotzen du. Epentesi honek bi kontsonanteren erdian *e* bat sartzen du. Arau horren ondorea: *gizonagek*. Gero, bi bokaleen arteko *g* biguina erori egiten da. Azkenik, orain daukagun *aeke* honek *ak* eta *ek* ematen dizkigu, gorago azaldu dugunez.

Har dezagun beste adibide bat eta goazen aditzlagun iragankorraren forma batzuk aztertzeraz.

1. hark hari dio	guk hari diogu
2. hark zuri dizu	guk zuri dizugu
3. hark guri digu	zuk guri diguzu
4. hark neri dit	zuk neri didazu
5. hark hiri din	guk hiri dinagu
6. hark hiri dik	guk hiri diagu

Lehenengo hiru lerroei bakarrik begiratu ezkerro, hauxe nabari dezakegu: noritasunaren adierazleak, *o*, *zu*, *gu* atzizkiak, alegia, ez dira itxuraz aldatzen, aditzjabea aldatzen denean.⁴ Gainera, aditzjabea *hark* dela adierazten duten formak oinharritzat hartuta, beste guztiak osa daitezke hauei aditzjabearen adierazlea erantsiz, besterik gabe: *diogu* = *dio* + *gu*.

Azken hiru lerroetan, ordea, ez dela berdin gertatzen dirudi. Esate baterako: *dit*, baina *didazu*, eta are okerrago: *dik* eta *diagu*. Baina okerra, okerrik bada, azalean baizik ez datza. Ikus ditzagun lerrook banaka. Aurrean daukagun *dit* hori *did* dela esan dugu. Orain, *did*-en ordez *dida* jartzen badugu, laugarren lerroa beste hirurak dauden sistema berberaren barruan sartzen zaigu: *dida*, *didazu*, *didate*. Bostgarren lerroa berdin, *din*-en ordez *dina* jarri ezkerro. Baita ere seigarrena, *dik*-en ordez *diga* ipintzen badugu. Honela: *diga*, azkeneko *a* kenduta, *dig* egiten da. Jakina, *g* hori gogortu egiten da hitzaren bukaeran: *dik*. Eta *digagu*, berriz, *diagu* ahozkatzen da, *dagode daude* bihurtzen den bezala. Honela, pertsonak adierazten dituzten atzizkiak beti itxura bera dutela ohartzen da, nahiz aditzjabetasuna nahiz noritasuna adierazi: *da*, *ga*, *na*, *zu*, *gu*.⁵ Hirugarren pertsonako *o*-az gero mintzatuko gara, mintzaldi honen azken zatian.

⁴ «Aditzjabea» aditzaren norksintagma da, bai eta «aditzgaia» aditzaren norksintagma. Erdaraz, «sujeto agente» eta «sujeto paciente», alegia. «Noritasuna» datibotasuna dela, ez da esan beharrik, noski.

Izen tekniko hauek, dakienak dakienez, Oregi Aranburuk egindako ikerlanetatik hartu ditut, guztiz egoki eta politak direlakoan. Ikus, besteak beste, Oregi Aranbururen lan hau: «Euskal-aditzaz zenbait goeata», *FLV*17 (1974), 265-283.

Eta euskal-euskalari horren izena aipatu dudan ezkerro, erants dezadan horren idazlanak arreta haundiz irakurtu ditudala eta gogo-adimen zorrotza salatzen duten gramatikari buruz daukkan ohartzapen sakonek behin baino gehiagotan miraz utzi nautela. Izendatu dudan lanean, esate baterako, *da* aurrizkia dela-eta dioena funtsean aski zuzen deritzat, eta, dakidanez, inork artean esan gabea.

⁵ Arestian aipatu dudan idazlan horretan ikusten denez, Oregi Aranburuk atzizkiok behinola noritasunaren adierazle hutsak zirela uste du, aditzjabeak aditzean esku hartu aitzineko garairen batean. Horren aburuz, beraz, norikun flesioak, oro har, noridunak baino berriagoak lirateke.

Egia esan, bide honetan ezin jarrai natzaio. Ematen dituen arrazoiak ez dira, ez eta hurrik eman ere, ustekunde hori tinkatzeraz heltzen. Aldez aurretik ere, eta Kaukasoko zenbait hizkuntzatan gerta daitekeena gorabehera, ez diot egituraz haundirik aurkitzen tesi horri. Flesio batzuk besteak baino berriagoak izatekotan, alderantziz ez ote den askoz hartzekoagoa nago: noridunak berriagoak, alegia. Dena dela, euskal-aditza ez dugula «noizbait bere osotasun osoan sortu edo asmatutakoa, bizi izateak berak denporaren denporaz mamitua baizik» dioenean, hizpidē osoa dauka Oregi Aranburuk. Baina bilakabide haren gorabeherak ilunbetik eguerdiratzea sekulako lan gaitza dugu, batipat, euskal morfologia ez ezik, euskal sintasia, hizkuntzaren egitura orokorra ere, denboraren denboraz, aldakuntza mugagaitzen menpean gertatzen delako.

Oraingoz, gauzatxo bat bakarra egiaztatu nahi izan dugu: *g* fonema bi bokaleren erditik erortzea ez dela behingo gertakari bitxia,⁶ arautzat jo beharrean garela. Baina *arau estutzat* etsi behar noiz jokatzten den fonologi-mailan zehatz mugarritzen ez daki-gun bitartean.

Bidenabar beste arau estu bat topatu dugu: bukaerako *a*-ren kenketa. Gero ikusiko dugunez, *a* ez ezik, beste bokale batzuk ere ken ditzake arau honek: euskalki gehienetan *e*, eta erronkariaraz *o* ere bai. Beraz, arau honek bokale beheitiak ditu menpeko. Goitiak diren *i* eta *u* ez dira inoiz kentzen, *iturbegi* bezalako hitzalkartuez kanpora behintzat.

Bukaerako bokale kenketa delako arau hau bestetan ere behar dugu: *erdatatik datorren hitza* laburkiago esan nahi badugu, ez dugu *erdatikoko hitza* esaten, *erdatikoko hitza* baizik.⁷ Beraz, *tik* atzizkia *tika* da berez, baina *a* hori bukaeran gelditzen denean ezer erantsi gabe, kendu egiten da. Berdin *rik* atzizkia *rika* da: *aipaturikoko hitza*. Testu zaharretan *rika* eta *tika* behin baino gehiagotan bere *a*-arekin azaltzen dira. Ikus, esate baterako, Etxepareren *Emaxten Fabore* olerki famatuaren lerroetan *ixilika* eta *zerutika*, edo eta Mitxelenaen *Textos Arcaicos Vascos* deritzan liburuan irakur ditzakegun 1610 urteko bertsoak (119-121. orr.). Ez da, beraz, batere harrigarri *dit*, *dik*, *din* aditzlaguntzaileflesioak berez *dida*, *diga*, *dina* izatea. Bukaerako bokale kenketa hau arau estua dugu, bukaerako *a* gehienak ez baitira kentzen: *eta*, *hala*, *gizona*.

Erara datozelako, Mitxelena gogorazi dizkigun Sabino Arana Goiriten hitzok aipatuko dizkizuet, erdaraz izan arren: «Asi *dot* (lo he) y, sin excepción, todas las flexiones verbales que terminan en *t*, revelan al mudar ésta en *d*, en muchos casos de sufijación vocal, que primitivamente terminaron en *d* + vocal» (Ikus, *Euskera* XX (1975), 357. or.). Hor, «primitivamente» hastapenean dio. Baina ez da hori bakarrik, zerbait gehiago ere esan zezakeen. Aditzgai pluralaren adierazlea *z(a)* da bizkaiaraz, ez *az(a)*; ikus *dawz*, *jakuz* eta abar. Orduan, *dot*-en plurala *dodaz* izateak argi eta garbi erakusten digu *dot* flesioa oraindik-orain *doda* dela hiztunen gogoetan, *dot* ebakitzen badute ere. Izan ere, berehala ikusiko dugunez, gramatika egitean bi forma hartu behar dira kontuan: azaleko forma (hemen *dot*) eta sakonekoa (hemen *doda* edo *da*-rekin bukatzen den beste zerbait).

Ikus dezagun orain zer den morfologia. Morfemak zer diren badakizuelakoan nago: hitzaren zatiak, alegia. Esate baterako, *herbesteratua* hitz honek bost morfema ditu: *herr(i)*, *beste*, *ra*, *tu*, *a*. Ez da orobat morfema eta silaba: *beste* hitzak bi silaba ditu, baina morfema bakarra da. Morfema izateko, hitzatal batek esan-nahi jakin bat behar baitu. Morfema hitzaren zatiak direlako, euskaraz «hizkiak» dei genitzake. Erabilera hau askoz hobe da letra adieraztekoa baino. Hitz bat ez baitute letrek osatzen, morfemek baizik.⁸

Morfologia morfemez aritzen den jakintza dugu. Eta, gorago esan duguna hainzaketzat hartu ezkerro, idazkera ohituak ez digula beti morfema baten egiazko tankera edo forma ematen bistan dago. Morfologiaren eginkizunik nagusia morfema

⁶ Hona oraindik beste adibide bat: Testu zaharretan (bai eta ez hain zaharretan ere) *duk*-en erlatiboan *duan* da, *dek*-ena *dean*, eta *dok*-ena *doan*: *Eguiten duana egui fitetz* (Leizarraga, Jo. XIII-27); *Yrezat narzoana besteri ez opaesi* (R.S. 470) (Hau da: Hiretzat nahi ez doana besteri ez opaetsi). Flesio hauen *k* hura berez *g* da, ikusi dugunez. Erlatiboan *g* hori, bi bokaleren artean egonik, erori egiten da.

⁷ Egia esan, *erdatikoko hitza*, *aipaturikoko hitza* diotenak bai ba-dira. Azkue ospetsuak, esate baterako, gehienetan hola, *a* gabe, erabiltzen ditu.

⁸ Ikus, besteak beste, Mitxelena, *Zerbait hitzaldi*, 24-25. orr.

bakoitzaren egiazko edo sakoneko forma bilatzea da. Ahal den neurrian, morfema baten sakoneko forma bera agertzen den inguru guztietan berdina izango da.

Arestian ikusi dugun adibidean, forma hori beti *da* da, ez batzuetan *da* eta beste-tan *t*. Ahal den neurrian diot. Esate baterako, ikusi ere, ez da aisa ikusten *da* hau eta *ni* hura nola batera genitzakeen.

Hitz bat osatzen duten morfemei bere sakoneko forma banaka emanaz, hitz horren sakoneko forma aurkitzen dugu. Eta, hitzaren sakoneko tankera hori oinharritzat harturik, arau-pila ordenatu batek hitzaren azaleko itxura emango digu. Azaleko itxura horrek hitzaren ahozkeraren arunta markatzen du. Hona hemen adibide bat:

Sakoneko forma: # *d* + *i* + *ga* + *da* #

Lehenengo araua: *g*-ren kenketa. Ondorea: # *diada* #.

Bigarrena: bukaerako *a*-ren kenketa. Ondorea: # *diad* #.

Hirugarrena: gogorpena. Ondorea: # *diat* #.

Sakoneko *digada*-tik azaleko *diat*-eraino iristeko, hiru arau behar ditugu. Eta *diat*-en ordeztuz *dyat* esaten baduzue, beste arau bat beharko duzue hiruren atzetik.

Arauek ordenatuak direla, hots, ez direla nolana jokatzeko, jarraikera jakin batez baizik, honela ikus daiteke: Euskalki batzuetan *mendia* hitza *mendiya* (edo *mendixa*) ahozkatzen da. *Etxea* hitza, berriz, *etxia*, behin ere ez *etxiya*, *mendia*-ren *ia iya* eginez aldatzen duen arauak ez du *etxia*-ren *ia*-rik aldatzen.⁹ Hori dela-ta, arauak honela ordenaturik izan behar dute:

Lehengoa: *ia* → *iya*

Bigarrena: *ea* → *ia*

Eta, horixe da koska, bigarren arauak jokatu dueneko, lehengoaren aldia pasa baita, ezin du jokatu bigarren arauaren ondorearekin.

Sarrera luze hau bukatzean, esan duguna hizkuntza baten egoera jakin bati bakarrik dagokiola aipatu gabe ezin naiz gelditu. *Dit*-eko egiazko tankera *dida* dela badiot, ez dut inola ere esan nahi behialako denboraren batean *dida* esaten zenik. Egia esan, aspaldiko euskaldunek *dida* esatea izan daiteke. Ez ninduke horrek behintzat batera harririk. Baina halakorik ez dut esaten sakoneko forma *dida* dela diodanean. Sin-kroniaz bakarrik ari naiz. Oraingo euskaldunak konturatu ere gabe buruan daukan hizkuntza daukat aztergai bere lege eta guzti. Gaurko euskalsistimaren barruan morfemak zeintzuk diren eta nola alkatzen diren argitu nahi dugu euskalmorfologia sin-kroniko horretan.

Eta orain, ariketa moduan, bi galdera hauei erantzun nahi nieke:

I. Zer da lokatibo mugatuaren sakoneko forma?

II. Zein da erlatibo¹⁰-atzizkiaren sakoneko forma, *-an*, *-en*, ala *-n*?

⁹ Holakoetan zehaztasun gehiago ikusi nahi duenak nere lantxo bat irakur lezake. Ikus de Rijk: «Vowel Interaction in Bizcayan Basque», *FLV* 5 (1970), 149-167. [Liburu honetan emana].

¹⁰ *Erlatibo* idazteak min ematen dit, hitz honi arrotz eta itsusi samarra baiteritizat. Sarasolari jarraituz, ezinbestean erabiltzen dut, hitz egokiagorik aurkitu ezinez, alegia. Bai ba-dakit Oregi Aranburuk «arazko atzizkia» deitzen duela (Ikus, «Birdeklinaketa», *FLV* 26 (1977), 215. orr.) eta Zatarainek «aipatze-atzizkian edo «aipa-atzizkia» (Ikus, «Aipatze-atzizkiari buruzko txostenaren aurreidazpena», *Euskera* XXIV (1978), 813. orr.) Ez didatela hitz horiek gogoia bete aitortzea ausarkeria al litzake?

I. Gramatika-sailean gogoia harrimenetara emana duen batek lokatiboaren inguruan aurki dezake zertaz harri. Erruz gogoratzen zaizkigun galderen artean, bi hauek dira nabarmenenak:

1. *Zeruan* esaten badugu, zergatik ez *lurran*? Edo, alderantziz, *lurrean* esan beharra bada, zergatik ez *zeruean*?
2. Bizkaitarrek zergatik esaten dute *gonan*, giputzen antzera? Ez al du *gonea* esateak *gonean* esatea eskatzen?

Azkue haundiak galdera bera egin eta honela jarrai zuen: «Anomaliatxo honen iturburua non da? Buruak txinpartxo bat ere ez dit eman nahi».¹¹

Aurki ikusiko dugunez, gaur ez zaigu zailegi, sakoneko egituraren berri dakigunoi, Azkue aho bete aginekin utzi zuen galdera horri erantzuten. Erantzuna William Jacobsen ameriketar hizkuntzalariak eman digu bere «The Basque Locative Suffix», deitutako idazlan polit batean.¹² Lan hori irakurri ez banu, ez nizuke agian gaur lokatiborik aipatuko. Bestalde, gero azaldu beharko dudanez, zenbait pundutan ez nago hark dioenarekin osoro konforme.

Orain, aurrera gabe, euskalari askotxo saihestu diren okerbide bat salatu beharrean nago. Lokatibo mugatuaren azaleko forma *an* delako, toki-izenekin *n* bakarrik agertzen delarik, *an*-eko *a* hura mugahizkitzat hartu dute atzoko eta gaurko gramatikagile eta euskalari askok. Bainan, nola izan liteke egia horrelako usterik? Beti tarteko sarkizunik gabe atxekitzen baitzaio mugahizkia hitzerroari: *lurra*, *lana*, behin ere ez *lurrea, *lanea. Gainera, morfologiaz kanpoko arrazoiak ere erakarri litezke. Begira diezaiogun honako esaldi honi:

(1)a. Hori bere liburuakin eta paperekin agertzen da.

Esaldi honetan lehenengo *kin* atzizkia ken eta *a* mugahizkia bakarrik utz dezakegu.¹³ Honela:

(1)b. Hori bere liburua eta paperekin agertzen da.

Orain begira beste honi:

(2)a. Hori bere liburuan eta paperetan agertzen da.

Hemen, ordea, ezin orobat egin:

(2)b. *Hori bere liburua eta paperetan agertzen da.

Hau ez da esaten ez ulertzen euskaraz.

Horrek frogatzen du argi eta garbi *-an* atzizkiko *a*-ak ez duela mugahizkiarekin zer ikusirik. Bere kideko atzizkiek (*-ra*, *-tik*, *-ko*) bezalaxe, *-an* atzizkiak ez du mugahizki ageririk erakusten, nahiz eta mugatua izan esan-nahiaren aldetik.

Orain, gehiagorik gabe, eman dezadan egin ditugun galderei erantzuteko behar den giltza. William Jacobsen hizkuntzalari jakintsuak idatzi duenez, *-an-en* jokabideak

¹¹ Ikus bere «Azkaingo lanttoaren yarraipena», *Euskera* XI (1930), 317-318.

¹² Ikus: Douglass, Etulain, Jacobsen (biltzaleak), *Anglo-American Contributions to Basque Studies. Essays in Honor of Jon Bilbao* (Reno-n, 1977-gn urtean) 163-168.

¹³ Hualde Mayo apaizak erronkarieraz egindako San Mateoren itzulpenean hauxe irakurtzen dugu: *...eta bere elia edo itzarequin egochtanztion espiritu gasstua...*, «Hitz bat» ele bat dugu Erronkarin, *elia*-k, beraz, *a* mugahizkia dauka.

sakonean kontsonante batez hasten dela erakusten digu. Eta, kontsonante horrek bi bokalaren artean erraz erortzen diren horietakoa izan behar du.

Hizkuntza guztietan *g* fonema *b* eta *d* baino aisago erortzen dela erakutsi digu Foley hizkuntzalariak,¹⁴ eta euskaran, hain zuzen ere, *g*-ren kenketa delako arau lehen ikusia dugu. Beraz, lokatibo mugatuaren sakoneko tankera *gan* delako usteak txit bidezkoa dirudi. Eta hori ontzat ematen badugu, lokatiboko mixterioak oro elurra eguzkitan bezala hurtzen zaizkigu:

Zergatik *lurrean*? Honela: sakoneko forma: *lurr* + *gan*, gero epentesiaren bidez: *lurregan*. Hortik *g*-gen kenketaren bidez: *lurrean*.

Zergatik *zeruan*? Honela: sakoneko forma: *zeru* + *gan*. Hortik, *g*-ren kenketaren bidez: *zeruan*.

Zergatik *gonan* bizkaieraz? Honela: sakoneko forma *gona* + *gan* da. Gogora gaitzen orain arauak ordenatuak direla, eta egin dezagun *a* + *a* > *ea* bihurtzen duen arau zaharra *g*-ren kenketaren aurrean datorrela. Orduan, kenketa horren bidez lortzen dugun *gonaan* ezin da *gonean bihurtu, pasa baita arau horren aldia. Gero, *gonaan* > *gonan* bihurtzen da bakunketa edo sinplifikazi-arau baten bidez.¹⁵

Sakoneko forma *gan* izateak hobeki ulertarazten digu, gainera, hitzerroa biziduna denean gertatzen dena. Ba-dakigu zernahiren tokia zehazteko erabiltzen diren beste hitz batzuk (*aurre*, *atze*, *azpi*, *gain*, *ondo*, *aldamen* eta abar) nola jokatzen diren. Bizigabekoei artez atxekitzen zaiena, bizidunei posesiboaren bidez erantzi ohi zaie. Adibidez: *gona-atzean* bai, bainan *seme-atzean ez, *semearen atzean* baizik. Orobat gure *gan*-ekin: *gonagan* (→*gonan*) bai, bainan *semegan* (←*semean*) ez, *semearen gan* (hau da *semearengan*) baizik. Bizigabe eta bizidunen jokabideen arteko posesiboaren agerpenean soil-soilik datzala ikusten dugu.

Singularrean, noski, posesiboa ken daiteke, bainan orduan mugahizkia gelditzen zaigu: *semeagan*, ez *semegan. Posesiboaren kenketa hau arau berandu samartzat jo behar dugu, *g*-ren kenketa baino beranduago, noski. Horrengatik, *semeagan* ez da *semean bihurtzen.

Posesiboaren atzizki-ondoan *g* ez da behin ere erortzen. Halako gehienetan, *n* baten ondotik datorrenetan, *g* hori ezin erori dela bistan dago. Bainan, izenordainekin, morfologiaren sistimako araukortasunak edo irauen erazten dio bokale ondotik ere bai. Forma hedatuena *guregan* baita; nahiz eta *gurean* agertu ere.

Esanak esanik ere, lokatibo mugatua *gan* bada, lokatiboa berez *n* baizik ez dugula ziur nago. *Eibarren*, *Orion*, *Oñatin* beti esan baita, eta euskalki batzuetan *etxen* eta azaltzen dira. Horrengatik gure *gan* horrek *ga* + *n* izan behar du. Analisi hau Jacobsen-ek aipatzen du eta baztertzen bere lokatiboari buruzko idazlan horretan. Tokiizenekin lokatiboaren tankera *n* bakarra izatea, hitzunek *an*-en *a* hura mugahizkitzat hartzearen ondorea bezala ikusten du.¹⁶ Hori aitortzean, alabainan, bere buruari uko giten dio.

¹⁴ Ikus, D. L. Goyvaerts: *Present-Day Historical and Comparative Linguistics*, liburuaren zortzigarren atalburuan (VIII).

¹⁵ Zenbait hizkalkitan bakunketa hau ez zen nahitanahiezkoa. Ikus, Mitxelena, *Fonética histórica vasca*, 113 horr.: «*elaxaan* "en la iglesia" (V.J.), *guisaan* "en la manera" (Moguel), etc.»

¹⁶ Horixe da bere lerro horien muina, oso oker ezpanago: «After *g had been lost, the occurrence after *-a*, and especially after *-ta*, led to the perception of a locative shape *-n*. Occurrence of *-an* after other vowels and *-ean* after consonants would have led to their linkage with the definite category, leading ultimately to the equating of this *-a*- with the definite article and its analogical removal to give the *-n* on place names». (William H. Jacobsen, Jr., «The Basque Locative Suffix», 165. orr.)

Mugahizkia ez da kontsonante batez hasten, lokatiboa, bere analisi sinkronikoan, bai. Analisi sinkroniko horrek zer balio luke gero, hiztunek berek bestela jokatu balute? Ez, lokatiboko *a* hura ezin da mugahizkitzat jo, gorago ikusi ditugun arrazoiengatik.

Bestalde, Jacobsen-en ikusbidea zuzen balego, behialako batean, *gan* (edo gutxienez *an*) toki-izenekin ere derriorezkoa izan behar zen, berak dioen gezurrezko analogia horrek jendeari iruzur egin baino lehen. Bainan erabilera horren arrastorik ez da inon ere kausitzen. Eta 1284gn urtean ere bai lokatiboa toki-izenekin *n* zela ba-dakigu: «..., Larrantorenen bi saröhe, ydoyluçota, Arun Urriztoyen bi saröhe...».¹⁷

Nere aburuz, bada, lokatiboa *n* da, eta lokatibo mugatua *gan*, hau da *ga* + *n*. Zer arraio dugu mugahizkia ez den *ga* hau? Argibide bila norabait jo beharrez, bide honi deritzat egokiena: Ba omen da *aga* delako atzizkia toki-izenetan. Atzizki honek ez du, nere ustez, batzutasunaren adierazlea den *ag* ($\rightarrow ak$) harekin zer ikusirik, Mitxelenak¹⁸ eman dizkigun bi arrazoi hauengatik:

1. Atzizki hau gauza bakar bat adierazteko erabilia da: *Andrearriaga*, *Arespacochaga* (hau da *Areitx* + *bakoiñx* + *aga*). Ikus, *Apellidos vascos*³, 36-39 horr.
2. Bizkaieraz, *aga* eta *ag* atzizkiek ez dute jokabide berdina: *Oleaga*, bainan *olaak* ($\rightarrow olak$). Ikus, *Fonética histórica vasca*², 529 horr.

Orduan, «leku», esan nahi duen hitz bat al da *aga* hau? Hala dirudi. Bainan zergatik ez die orduan hitzalkartuei buruzko legee men egiten? Zergatik dugu *Iturriaga* eta ez *Iturraga*; *Iturralde*, *Iturbe*, *Iturburu* eta abarren antzera? Galdera honi erantzun bat baizik ez dut ikusten. *Iturriaga* ez da *Iturri* + *aga*, baizik eta *Iturria* + *ga*, lehenengo *a* hori hitzerroaren mugahizkia delarik. Hau egia bada, «leku», esan nahi zuen atzizkia ez da *aga*, *ga* baizik; hots, lokatiboan aurkitu dugun atzizki berbera. Atzizki hori, lokatiboko *n*-arekin erabilia, mugahizkirik gabe dator: *iturriagan* ($\rightarrow$ *iturrian*), *iturritik* bezala. Bestelakoetan, ordea, aurretik mugahizkia eskatzen du: *Iturriaga*. Mugahizki honen *a*-ren ondotik dagoen *ga*-ko *g* fonema ez da erori egiten, holako toki-izenek *g*-ren kenketa aurreko egoera zaharra gorde egin dutelako edo.

Orain, dirudienez, bakarrarenean edo singularrean baizik agertzen ez den *ga* atzizkiaren egitekoa zer dugu? Atzizki honek toki-izena ez den hitza toki-izen bihurtzen du. Jadanik toki-izena den hitz batekin ez dauka zer eginik. Hortan datza *lurrean* eta *Eibarren* bitarteko aldea. *Eibar* hitzak ez du ezer behar toki-izena izateko, bainan *lur* hitzak bai. Agi denez, garai batean lokatiboan *ga* erabiltzea edo ez erabiltzea aukerakoa zegoen, hasieran dagokien ezberdintasun batekin esan-nahiaren aldetik, eta gero ezberdintasunik batere gabe. Tartasek, behintzat, bere *Onsa hilzoko bidia*-n, «*kürützia soiñen karreiatü*» idatzi zuen, *soiñen* testuinguru honetan *soiñian* baino artezago eta aproposago zirudiolako edo. Zuberoan oraindik-orain *etxan* eta *etxean* ($\rightarrow$ *etxian* $\rightarrow$ *etxin*) berezten dira.¹⁹

¹⁷ Ikus Mitxelena, *Textos Arcaicos Vascos*, 36-37. orr.

¹⁸ Halaz ere, «Notas lingüísticas a “Colección diplomática de Irache” deituko lan garrantzitsu batean, hauxe dio Mitxelenak: «*aga*, a falta de otra correspondencia, tendrá que igualarse con *-ak-* del nominativo plural» (*FLV* 1, (1969), 26. orr.)

¹⁹ Ikus J. Larrasquet: *Le Basque de la Basse-Soule Orientale*, 108. orr.

Ga atzizkiaren balioa leku batez mintzatzen garelara adieraztekoa izanik, lokatiboan ez ezik, alatiboan edo norakoan eta ablatiboan edo nondikakoan ere agertzea espero genduke. Hori dela-eta, zer esan dezakegu? Sartaldeko Euskalherrian inoiz hala gertatzen ote zen ez dakit. Ezetz esango nuke, ezpaitugu hor *ga*-ren arrastorik izan litekeenik ezagutzen.

Sortaldeko Euskalherrian, Erronkarin, Zuberoan eta Zaraitzun, alegia, beste kontua da, ordea. Begira dezagun lehenbizi Erronkarira. Hualde Mayo apaizak egindako San Mateo-ren itzulpena hartuko dut lekuko, bertako euskara, zorigaitzez, hilik dagoelako. Itzulpen honetan, toki-izenekin, alatiboa beti *-ra* dugu: *Jerusalenera, Belenera, Egiptora*. Bestetan, ia beti, *ara* azaltzen da: *Isrraeleko lurriara*, esate baterako. Hemen, sakoneko forma *lur + ga + ra* dugu. Gero, epentesiaren bidez, *lurregara*, orduan *g*-ren kenketaz: *lurreara*, eta azkenik: *lurriara*.

Zuberoan, *-ra* eta *-ala(t)* erabiltzen dira alatiboa adierazteko.²⁰

Euskalari hanitzen esanak gorabehera, *alat*-eko *a* hura ez dela mugahizkia erraz egiazta daiteke, lehen *-an* atzizkiari buruz egin dugun bezalaxe. Hemen ere, sakoneko forma *gala(t)* da. Hona hemen deribazio bat: *oiban + galat* → *oibane galat* → *oibanealat* → *oibanalat*, eta hortik Zuberoa beheitian: *oibanalat*.

Erronkariko *-gara* erraz ulertzen da, hori baita *-ga + ra*. Baina Zuberoako *-gala* nondik dator? Ikus dezagun. Bokale-arteko *l* batek *r* ematen du, Mitxelenak bere *Fonética histórica vasca*-n azaldu duenez. Beraz, *gala* horrek *galla* izan behar du iturburu. Eta *galla* hori ez ote da *-gan + la*-tik etorriko? Nik baietz. Era berean, *horrela* hitzak *borrenla* (hau da *borren modura*) eta *dela* hitzak *den + la* dukete iturburu. Hemen agertzen den *la* hori gure *-ra* berbera da, zalantzarik gabe, beti bokale-artean egoten baita *l* hau. Esan-nahiaren aldetik ere, ez dago eragozpenik. Izan ere, orobat dira *-ra, -ga + ra* eta *ga + n + ra*.

Zaraitzun ere *-gala* hori erabiltzen dela erants dezaket, Campión-en eraginez Otxagabiako Urrutia-tar Joxe-k euskaratu zuen *Orreaga* baladan haxe irakur baitaiteke: *urruemeala su andi batzurrek argitzen dizje mendienartean*.

-ti(ka) atzizkiarekin *ga* ezer gutxitan erabilia da. Tartasen *Onsa hilzkeko bidia*-n irakurtzen den *establiatik* ez ote dugu holako bat? Gaur, *-tika* atzizkiak bizidun izenekin *-gan* eskatzen du, baina, itxuraz, ez da betidanik horrela izan. Erronkariko atsotitz batek honela dio: *aurretik eta erotik egia*. (Ikus, Azkue, *Particularidades del dialecto roncalés*, 227 horr.).

Lokatiboa dela eta gaurkoz nahikoa esan dudalakoan, jo dezagun orain erlatibo-auzira.

II. Erlatiboaren sakoneko formaren bila goazela, aditz guztiekin forma bakarra nahi dugula gogora dezagun. Hori horrela izanik, forma hau ezin izan daitekeela ez *-an* eta ez *-en* erraz ikusiko dugu.

- a) Ez *-an*. Beti *datorren, dakarren* esaten da. Erlatiboa *-an* izango balitz, *datorran* eta *dakarran* hartu beharko genituke oinharritzat. Baina ezin. Ez baitago araurik euskaratik *datorran datorren*-ean alda dezakeenik.

²⁰ Atziki hau *-lat* dela uste izaten da. Baina, Allières jakintsuak zuzen dio: «il nous semble désormais nécessaire de postuler pour toute la Soule un *berrialat*, analogique de *berri-an*, qui se réduit à *berriat* là où *herrian* devient *herrin*». Ikus J. Allières, «Petit Atlas Linguistique Basque Français "Sacaze"», *Via Domitia* VIII (1961), 97. orr.

- b) Ez *-en*: Lehendik ikusita ba-dakigu *dut* eta *dun*-en sakoneko formak *duda* eta *duna* direla. Horien erlatiboak *dudaen* eta *dunaen* izango lirake, erlatiboaren sakoneko forma *-en* izango balitz. Bainan, ikusi dugunez, sortaldeko euskalkietan *ae* beti *e* egiten da. Beraz *dudén* eta *dunén* arkitu beharko genituke, azaleko formak bezala. Ez dago horrelakorik, ordea. Beti *dúdan* eta *dúnan* arkitzen dugu, bai Zuberoan bai beste sortaldeko euskalkietan. Horrengatik, erlatiboaren sakoneko forma ez da *-en*.
- c) Beraz, erlatiboak forma bakar bat eukitzekotan, *n* besterik ezin liteke izan.

Ikus dezagun orain *n* bakar honekin nola konpontzen garen.

Dator + *n* → *datorren* eta *dakar* + *n* → *dakarren*, epentesi ezagunaren bidez. *Dut* eta *dun*-en sakoneko formak *duda* eta *duna* direlako, *-n* erlatiboarekin *dudan* eta *dunan* dira.

Da + *n* *dan* da noski. Eta sortaldeko *den* hori nondik datorkigu? Dakizuenez, *daen*-etik dator. Bainan hori ez da *da* + *en*, orain-arte uste izan den bezala, ez, hori da *dae* + *n*. Horrekin esan nahi dut *den* esaten duten euskalkietan *da*-ren sakoneko forma *dae* dela. Eta atzizkirik ez dagoenean, zerk kenduko digu bukaerako *e* hori? Oroit gaitezen bukaerako *a*-a kentzen duen arau estuaz. Araua zenbat eta orokorrago hainbat hobe. Beraz, zabal dezagun arau hori eta utz diezaiogun *e* ere ken dezan. Honela: *dae* # → *da* #.

Dago dela-eta, ezberdintasuna dago euskaldunen artean. Batzuek, batez ere, Bizkaitarrek, *dagoan* esaten dute, beste batzuek, batez ere, lapurtarrek *dagoen*, eta gainerrontzekoek *dagon*. Nola hori? Hara:

dagoa + *n* → *dagoan*

dagoe + *n* → *dagoen*

dago + *n* → *dagon*

Erlatiboa beti *-n* delarik, *dago*-ren sakoneko forma aldatzen da euskalki batetik bestera: *dagoa*, *dagoe*, *dago*, nahiz eta denek *dago* esan. Aditz iragankor batzuetan bitasuna aurkitzen dugu:

dakia + *n* → *dakian*

dakie + *n* → *dakien*

eta, batipat:

dua + *n* → *duan*

due + *n* → *duen*

Esan bezala, *dakia* eta *dakie* *daki* bihurtzen dira atzizkirik ez denean, *dua* eta *due*, berriz, *du*. «Orixe» zaharrak hain gogoko zituen *dakin* eta *dun*-en antzeko formak, zenbait lurraldetako, azalaz hurrengo fonologi-arau bereziek sortutako, forma laburtuak baizik ez dira; *errian*-en ordez *errín* eta *buruan*-en ordez *burín* esan daitekeen bezalaxe.

Errokarin, *daki*-ren sakoneko forma *dakio* da. Bertan *dakion* baita erlatiboarekin hartzen duen forma; Uztarrotzen ezik, hor, *o* horren ordez *e* erabili ohi zuten: *dakien*.²¹

²¹ Ikus Azkue: *Particularidades del dialecto roncales*, 254 horr.

Bainan *edun* aditzarekin Erronkari osoan erabiltzen zen *o* hori: *dion* gure *duen*-en orde, eta *zion*, gure *zuen*-en orde. Gure *zion* han *zaun* (← *zaon*) esaten zuten.

Horrengatik, Erronkariko *du*-aren sakoneko forma *duo* da. Bi arau ditugu hemen jokoan. Bukaerako bokale kenketa, *a*, *e* eta *o* kentzen dakizkiena,²² lehenengoa. Eta *u* bat *a*, *e* edo *o* baten aurretik *i* egiten dakien araua, bigarrena.

Honela: *duo* # → *du* #, eta: *duo* + *n* → *dion*.

Daukagun arau-pilan, ikusten denez, *o*-aren kenketa *uo*-aren aldaketa baino lehen hurrenkaturik dago. Era berean, Zuberoan *dúa* dugu *dü*-ren sakoneko forma: erlatiboarekin *dian* egiten baitu.

Erronkarin agertzen den *o* hau zer dugu? Nere ustez, *o* hori txit zaharra da, erronkariaraz beste euskalkietan *a* edo *e* bihurturik. Hots, gure *dio*-aren *o* berbera dela baieztatuko nuke. Eta ez da hau, izan ere, uste izan genezakeen bezain harrigarri. Noan nere pentsakera hemen ahalik laburkien azaltzera.

Norkdun flesioak euskalkietan berdintsuak dira, guztietan berdin-berdinak ez bada ere. Bai eta *edun*-en flesioak ere: *dut* (*dot*, *det*), *dun*, *duk*, *du*, *dugu*, *duzu*, *duzue*, *due*. Horrengatik euskara zahar bakunetik datozkigulakoan egoteak zilegi dirudi. Noridun flesioei, ordea, ez zaie orobat gertatzen: *deust*, *dit*, *deraut* eta abar franko ezberdinak baitira.²³ Ez ote da hori flesio hauek besteak baino berriagoak direlako seinalea? Nik baietz. Gainera, arestian ikusi dugunez, horiek dituzten atzizkiak aditzjabearenak bakar dira, salbuespen bakar bat kenduta. Ba-dirudi beraz noridun flesioak noizbait norkdunen egitura kontuan hartuta eratuak zirela. Orduan, salbuespentzat jo dugun *dio* hori benetako salbuespena ote zen? Nik ez dut uste. Aitzitik, aditzjabea bezala ere, hirugarren pertsona *o* atzizkiaren bidez adierazi ahal zela sartu zait buruan. Zehatzago esanaz, hona hemen nere iritzia: behinolako garairen batean, *a*, eta *o* izan zitezkeen hirugarren pertsonaren adierazleak, aditzjabea denean: *bark dua* bainan *horrek duo* eta *honek duo*. Orduan ere bukaerako bokale kenketa baldin bazen, erlatiboarekin soilik ageriko zen alde hori: *duan* eta *duon*, bestela beti *du*.

Gero, Erronkariko euskalkiak *duon* forma noiznahitaratu du, *duan* forma galtzera utziz. Beste euskalkiek, ordea, denboraren denboraz *duon* forma utzi zuten, *duan* forma bakarrik gorderik. Ez dut oraingo hontan, *duen* forma beharrik ere. Askoren aburuz, erdi-erdiko Euskal Herrira mugatua den forma hori *duan*-en aldakuntza bat besterik ez baita.

Guzti hau nere iritzia da, behin eta betikoz frogatua ez dena. Ez da, haatik, zeharo funtsik gabeko pentsabidea.

Zenbait aditzekin bederen, bai *o* bai *a* noritasunaren adierazleak bezala nahiko ezagunak dira bizkaieran eta gipuzkera zaharrean. Aski dugu Añibarroren *Gramática bascongada* irekitzea. Bertan honako flesio hauek irakurtzen dira: *dacarcat*, *dacarrot* (47. orr.); *daroacat*, *daroacot* (59. orr.), *dericho*, *dericha* (62. orr.). Eta Otxoa de Arinen *Doctrina*-n bai *deritzā* bai *deritzo* aurki ditzakegu.²⁴

²² Bukaerako *o*-aren kenketa hori Erronkariko berezitasuna dugu. Beste euskalki guztietan, bukaerako bokale kenketak ez dio, dirudienez, *o*-ari behin ere jaramonik egiten, *dion* eta *dio*, *darion* eta *dario* bezalakoak lekuko.

²³ Ikus A. Irigoyen: «Sistema perifrastikoaren laguntzaile batzuen jatorriaz», *Euskera* XXII (1977), 655-657.

²⁴ Ikus Oregi Aranburu: «Otxoa-Arinen "Doctrina"- (1713)», *FLV* 12 (1972), 353-369.

Bitasun horren iturburua norkdun flesioen jatorrizko bitasunean ikusten dut. Añi-barroren gramatikaz baliatuko naiz berriro. Zenbait aditzetako norkdun flesioetan, hirugarren pertsonetan bi forma datoz: *dauco*, *danca*, beste pertsonetan, ordea, forma bakarra: *daucat* (51. orr.). Berdin: *dantso*, *dantsa*, bainan *dantsat* bakarrik (77. orr.).

Ba-dugu beraz, Bizkaian bederen, hirugarren pertsonako aditzjabe bakarraren adierazlea izan daitekeen *o* atzizkia. Eta ezin esan hori berrikeria denik, Bizkaiko tes-tu zaharrek erakusten digutenez. Hona hemen zenbait egiaztabide: ...*edoceynec dauco vere lecua bete* (R.S. 69), bainan ...*oza daucat nic* (R.S. 478). ...*dauco obligaciñoa* (Capanaga, 87. orr.). *Se galantic dauco guelau berrorec* (Micoleta, 26. orr.). Eta Mitxelenaren *Textos arcaicos vascos-etik: bere idea dauco* (75. orr.), eta: *Doncella eder batec... dauco sabelean* (139. orr.).

Mitxelenak berak beste ikuskera bat dauka flesio horiei buruz. «Nota sobre algunos pasajes de los *Refranes y Sentencias de 1596*» deritzaien idazlan batean hauxe dio: «...las formas de tipo *dauco*, originalmente tripersonales, se convirtieron en bipersonales al borrarse en la mente de los que hablaban la lengua la idea de que contuvieran una referencia a un objeto indirecto (3.^a pers.): de significar “se lo ha”, “se lo tiene” pasaron a significar “lo tiene”, “o posee”». Ikus *ASJU* I (1954), 27.

Iritzi honekin ezin naiz bat etorri. Behialako hiztunen gogoei egozten zaien guztiz itxuragabeko aldakuntza horri zeharo sinesgaitza deritzat. Idazlan horren egileak *dauco* bezalako formak jatorriz noridunak zirelako aurre-iritzia zeukan, Lafonekin batera; eta aurre-iritzi huts honek bultzatu bide zion asmakeria horretara.

Ba-liteke orain esatera noana baten bati ere asmakeria iruditzea. Halarik ere, ez naiz atzeratuko, begien aurrean ipini nahi nizuekeen ipotesiari egiantz haundi samarra aurkitzen baitiot. Orain, Gipuzkoan eta Bizkaian naiz erabiltzen den *dario* flesioa hartzen dut ikergai. Aditz inguruan sekulako nahaspila ikusten da. Batzuek *hark dario*, besteak *hari dario* esaten dute. Larramendik *dariot* «yo me voy de» eta *nerion* «yo me iba de» ematen dizkigu bere *El imposible vencido* deritzan gramatika liburu famatuan (139. orr.), bainan Añibarrok *darit* «a mi se me está cayendo» eta *zeridan* ere aipatzen ditu gipuzkerazko flesioez mintzatzen den bere gramatikaren seigarren atalburuan (140. orr.). Nahaspila hau nondik nora sortua zaigu?

Hemen *o* atzizkiari buruz esaten dudana egia bada, testu aurreko sistema zaharra honelatsu izan zitekeen:

Aditza: *erin*

nik darit	nik	nerion
berak dario	berak	(z)erion
guk darigu	guk	generion
zuk darizu	zuk	zenerion

eta abar.

Berak dario? Ez ahal dio zure teoriak *hark daria*, *horrek dario*, *honek dario izan* behar lukeela? Horixe galde egingo didazue noski baino noskiago.

Bai —erantzungo nuke— horrela izango zen lehenbizian. Bainan *izerdia dariola* eta *odola dariola* esanaz adierazten dugun egokera begiz ikustekoa izanik, mintzagaia ikusbegian eta hurbil samarrean izango dugu ia beti. Eta jakina, *hura* izenordainari dagozkion formak. alderantziz, oraingoan ikusten ere ez dena aipatzeko erabili ohi ditugu. Horrengatik inoiz gutxitan azalduko zen hizketan *dario*-ren kidea zen *daria*

forma hura, eta azken batean zeharo galtzea ere erraz gerta zitekeen. Hori dela-eta, *berak dario* besterik gabe ipini dut nere sistema honetan.

Orain, sistema hau oinharritzat harturik, geroko jokaerak nola uler ditzakegu? Hara. Dakigunez, *o* atzizkiak aditzjabea adieraz zezakeelako sentipena denboraren denboraz galtzen zen. *O* hori bera ez zen galtzen, ordea, maiz erabiltzen ziren *dariola* formak iraun erazten ziolako edo. Egokera honetan, *o* hori lehenaz bestela aditu beharra zen. Horretarako bi aukera ba-ziran hiztunentzat:

Bata: *o* hori aditzaren sustraiko zatitza jotzea.

Bestea: *o* hori noritasunaren adierazlea bezala hartzea.

Aditzaren sustraia aldatzean, igaroaldiko flesio guztiak dauden bezala gelditzen dira. Orainaldian maizenik erabilitako *dario* formak aldatu gabe dirau, beste formak oro, *o* bat erantsiz, aldatzen direlarik. Ondorea dugu Larramendiren sistema:

Aditza: *erion*

nik dariot	nik	nerion
berak dario	berak	zerion
guk dariogu	guk	generion
zuk dariozu	zuk	zenerion

eta abar. Bestalde, *erion*-en flesioak noriduntzat eukitzeak orainaldiko flesioen itxura aldatu gabe uzten du, igaroaldiko gehienak aldatzen direlarik. Horra bada nola jaio zen sistema hedatuena:

Aditza: *erin*

neri darit	neri	zeridan
berari dario	berari	zerion
guri darigu	guri	zerigun
zuri darizu	zuri	zerizun

eta abar. Horrelaxe, herrialde batzuek lehenengo aukera eta besteak bigarrena eginaz, sortu bide zen gaurko nahasketa.

Jakin ere, ongi dakit ipotesia besterik ez dela esan dudana. Bainan, *dario*-ri buruzko nahaspila harek ulerpide edo azalpena eskatzen, eta horixe ematen du nere ipotesiak aski poliki.

Honezkero luzegitu ez ote naizen bildurrak nago. Laster bukatzera noa, ba-da garaia eta. Bainan bukatu gabe, zati honen muina gogoratu nahi nuke: erlatiboaren sakoneko forma beti *n* bakarra dela, alegia. Iritzi hau ez da berria. Besteak beste, Lafon ezagunak honela zioen bere tesi luzean: «Le suffixe relatif est proprement *-n*; l'*e* de *-en* et l'*a* de *-an* sont des voyelles de liaison...»²⁵

Tamalez oraindik argitara gabe dagoen «Historical Implications of the Western Basque Tonal Accent» deritzan hitzaldi biziki interesgarrian, William Jacobsen hizkuntzalari, bidenabar, iritzi honen aurka mintzaten da. Zuberoako azentoera aipatuz, *gira* flesioaren erlatiboa *giren* izateak erlatibo-atzizkia *-en* dela erakusten duela dio

²⁵ Ikus René Lafon: *Les formes simples du verbe basque dans les principaux textes du XVIIe siècle*. (Bordelen, 1943gn urtean), 457. orr.

azken horrialdeen batean. Arrazoa al du? Arrazoa luke, azentoaren lekua fonologi-arau ororen aurretik erabaki beharra baldin balitz. Euskaran, alabainan, ez da halako beharrik. Edozein euskalki barruan arautasuna edo sistimatasun osoa nabari zaio azentoerari, Jacobsenek, hain zuzen ere, inork baino hobeki dakienez. Arautasun hori arau baten bidez agertu behar dugu gramatikan. Zuberoako euskalkian behar dugun arau horrek azentoa azkenurrengo silaban ezarriko digu beti. Azentoketa deituko dugun arau, fonologi-araua baita, fonologi-araupila hurrenkatuan sartua egongo da. Mintzaldi honen sarreran esan dudanez, beti jarraikera jakin batez jokatzeko baitira arauak deribazioetan.

Araupila honetan azentoketaren tokia nontsu den galdetu beharrean gaude, Jacobsen-en hitz haiei erantzuna biribiltzeko. Ikus dezagun bada.

Dakigunez, ba-da *a + e e* bakarra bihur erazten duen arau bat. Azentoketa arau horren aitzinean kokaturik dago, *alhabén* hitzaren azentoeak garbi erakusten digunez ($\leftarrow$ *alhaba + en*). Ez dugu argibide gehiagorik behar *girén*-en deribazioa egiteko. Hona hemen: sakoneko forma: *girae + n*. Orain, azentoketaren eraginez, *giráen* lortzen dugu, eta hortik, arau ezagunaren bidez azaleko forma den *girén*. Eta *gíra*-ren deribazioa nola egingen dugu? Erraz. Sakoneko forma: *girae*. Gero, bukaerako bokale kenketa medio delarik: *gíra*. Azkenik, azentoketak *gíra* egiten du. Azentoketa, beraz, bukaerako bokale kenketa ondoren eta *a + e*-ri buruzko arau aitzinean hurrenkatu da. Horixe erakusten du *gíra* eta *girén* hitz haien azentoeak, ez erlatibo-atzizkiak *-en* izan behar duenik.

Erlatibo-atzizkia *-n* da, beraz. Lokatiboa ere bai. Halabehar hutsa ahal da hori? Nik ez dut uste. Bainan arazo hau beste saiakera baterako utzi behar dugu.

Gaurko aztergaia zen euskalmorfologiatik ateraz, euskaljoskerara jo beharko litza-ke eta. Honenbestez esanik nago.